БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО И ЧОВЕКА

СПАС АНГЕЛОВ ТАШЕВ

БЪЛГАРСКИТЕ ОБЩНОСТИ В АЛБАНИЯ И КОСОВО

ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКИ ПРОЦЕСИ И ДЕМОГРАФСКИ ПОСЛЕДИЦИ (1913 – 2023)

АВТОРЕФЕРАТ

на

дисертационен труд

за присъждане на научна степен „доктор на науките“

София, 2024

Дисертационният труд се състои от увод, три основни глави, заключение, библиография на използваните извори и литература, и списък на съкращенията с общ обем от 263 страници.

След 1990 г. се наблюдава засилен интерес към **българите в Албания и Косово**. Техните представители са сред най-старите български общности в региона на Западните Балкани. Те попадат в категорията „исторически български общности“ съгласно характеристиките, залегнали в Решение № 30.41 от 23.07.2014 г., с което от Министерския съвет на Република България е приета Националната стратегия за българските граждани и историческите български общности по света.

В същото време българите в Албания са най-скоро признатото национално малцинство – едва през 2017 г., а българската общност в Косово е в процес на признаване, като всички действия в тази насока се следят с подчертан интерес не само от страна на българската държава и общественост, но и от европейски институции, имащи отношение към проблема. Специфичните регионални интереси на Албания, България, Косово, Северна Македония и Сърбия пряко рефлектират върху различното третиране от тях на лицата от български произход. Особено тревожни са опитите на Северна Македония и Сърбия да отричат не само наличието в миналото на българско население в Албания и Косово, но и днес да оспорват човешкото прави на техните наследници да притежават и открито да декларират българската си идентичност. Поради тази причина въпросът за наличието или не на българи в Албания и Косово в миналото и днес не е само научен, но той има и актуално звучене с широк обществен отзвук.

Началото на изследването обхваща времевия период преди териториалните промени на Балканите през 1913 г., когато българският народ, в т.ч. и неговите представители в Албания и Косово, са официално признати в рамките на Османската империя. Краят на изследвания период е провеждането на преброяването на населението в Албания през 2023 г. и подготовката в Косово за провеждането на такова, осъществено през април 2024 г. Този финален период е изключително важен, защото именно през него се реализира първото преброяване на населението на Албания след съвременното официално признаване на българското национално малцинство в нея през 2017 г., което пък рефлектира и върху процесите в Косово.

Въпросът за миналото на българите в Албания и Косово само частично е разглеждан в ***родната историография***, като е проучван периода до 1944, а съдбата им

през последвалия период до наши дни не е проучвана. Също така протичалите сред тях демографски процеси досега не са били обект на самостоятелно изследване.

Ясно се открояват два периода на проявяван интерес към темата от български изследователи. От 1913 до 1944 г. основно в периодични издания е публикувана информация за българите в Албания, а интересът към българите в Косово е бил още по-слаб. Сред авторите от този период се откроява Георги Трайчев, който има две публикации главно за района на Мала Преспа (1929 и 1931), и Сребрен Поппетров, който посещава районите в Албания, населени с българи, и в периода от 1929 до 1933 г. има няколко публикации с важни статистически сведения за техния брой, поминък, учебно и религиозно дело. (1929, 1931, 1932, 1933) Важна информация за миналото на българите в Албания се съдържа и в студията на Димитър Яранов „Преселническо движение на българи от Македония и Албания към източните български земи през XV до XIX век“. (1932)

В последвалите мирновременни години интересът към българите в Албания намалява и през 1937 г. в сп. „Отец Паисий“ е публикувана последната статия по този въпрос. Единствената монография от български автор, посветена на българите в Албания и Косово, е изследването на Гавриил Симеоновски „Политическа история на западната македонска област“, в което са разгледани протичащите в миналото и към онзи момент процеси в контактната зона между българи и албанци. (1927)

След 9 септември 1944 г. в България проблемът за българите в Албания и Косово е снет от дневен ред, поради което липсват каквито и да било публикации върху изследваната тема. Единственото изключение е статията на Боби Бобев „По въпроса за българското национално малцинство в Албания след края на Първата световна война“. (1985)

Едва след началото на демократичните промени през 1989 г. в България отново започна да се проявява интерес към темата. През 1994 г. се появява първата научна статия „Българите в Албания (1913-1993 г.)“. През последвалия период се открояват монографиите на Стоян Райчевски за българите мохамедани, в която изследва и тази група в Албания (1998) и „Бежанците от Западна Македония и Албания 1941-1944“ (2021), на Светлозар Елдъров „Българите в Албания 1913-1939. Изследване и документи“ (2000), на Н. Кочанков „От надежда към покруса: Западна Македония в българската външна

политика (1941-1944)“ (2007), на Таня Мангалакова „Нашенци в Косово и Албания“ (2008). Специално внимание заслужават съставеният от Петър Петров сборник „Научна експедиция в Македония и Поморавието 1916“, в който са публикувани редица анализи за българите в Косово от периода на Първата световна война (1993), и спомените на Михаил Огнянов „Македония – преживяна съдба“, в които описва живота си в Албания и контактите с местните българи през 20-те, 30-те и 40-те години на XX в. (2002).

От българските учени, изследвали българите в Албания и Косово, могат да бъдат посочени Йордан Колев (2009), Веселка Тончева (2009, 2013, 2015), Лучия Антонова-Василева (2014, 2015, 2018, 2022), Станислав Станев (2016), Йордан Симов (2017), Антон Панчев (2018), Красимира Колева (2021) и др.

Обществено-политическите процеси сред българите в Албания и Косово само частично са разглеждани в ***чуждата историография***, като някои от публикациите са малко известни или неизвестни за българските изследователи. Тази тема е обект на изследване от страна на някои автори от Албания като Н. Лако (1919), К. Чекрези (1919), Деметр Берати (1919), Теки Селеница (1928). През периода от 1944 до 1990 г. в Албания няма публикации за наличието на българи на нейна територия, но в историческите изследвания коректно се отразява българското присъствие в миналото. След политическите промени в Албания в началото на 90-те г. и установяването на демократично управление, първоначално в средствата за масова информация, а след това и в научните издания, започнаха да се появяват публикации, посветени на българите в Албания. М. Джаджо констатира, че регистрираните като македонци в миналото са били разглеждани като българофони (2007). Албанският академик Бекир Мета публикува монографията „Малцинства и национално изграждане в Албания (1912-1924)“, в която подчертава, че във всички албански източници до 1945 г. се е отчитало наличието на българско малцинство (2013). Башким Шаля достига до извода, че кризата с идентичността е приключила и живеещото в района на Кукъска Гора малцинство поема по български път (2016). Мигена Бала в статията си „Двуезични зони на територията на Република Албания“ разглежда ситуацията с официално признатите национални малцинства и разглежда съществуващия към онзи момент казус с българското малцинство, което е признато само преди година, но поради липса на преброяване след акта на признаване, не се знае какъв е неговия брой и териториално разпределение (2018). Други албански изследователи на

българското малцинство в страната са Клотилда Сарачини (2018) и Александър Дима (2019).

Особено важни са изследванията на турския учен Кемал Карпат, който проучва османските архиви и в публикациите си по категоричен начин отразява наличието на българско население в Албания и Косово (1985).

Сред чуждите изследователи се наблюдава засилен интерес към населението на Албания след обявяването ѝ за независимата държава. Данни за българи в Албания и Косово намираме в публикации на бившия частен секретар на британския генерален консул в Шкодра Уодъм Пийкок (1914), в справочника на Източното бюро към армейския щаб при Министерството на войната в Париж (1916), в монографиите на Густав Вайганд (1924), на Андре Мазон (1923, 1936), в издание на Историческата секция към външното министерство на Великобритания (1920), в книгата на Пио Бондиоли „Албания, пети бряг на Италия“ (1939), в публикация на Военноморското разузнаване на Великобритания (1945) и др.

След демократичните промени в Централна и Източна Европа в края на 80-те и началото на 90-те години, интересът към българите в Албания и Косово за пореден път нараства. Тук се открояват публикациите на Джеймс Петифър (1996), Томас Шмидингер (2013), на правителствения департамент на Великобритания за имиграцията и сигурността (2017).

Особено внимание трябва да бъде отделено на противоречивите позиции в публикациите на руските изследователи. Докато Викентий Макушев (1871) и Афанасий Селишчев (1931) застъпват становището, че населението от славянски произход в Албания и Косово е българско, то Иван Ястребов (1904), В. Смирнов (1954), П. Манчкха (1955), Г. Арш (1965) изразяват просръбски, а по-късно и македонистки позиции. Едва след разпадането на СССР Г. Арш застана на обективни научни позиции (1992), но други изследователи като А. Соболев и А. Новик (2013) и М. С. Морозова (2019) продължават да разглеждат това население като македонско. През последните години някои руски изследователи като Максим Макарцев (2016) подкрепят и сръбската теза за сръбския характер на населението в Гора в Албания и Косово. Други руски учени като Александра Дугушина, Д. Ермолин и М. Морозова продължават да наричат това население „славянско“ (2013).

Сред югославските учени преди Втората световна война, които отричат наличието на българи в Албания и Косово, могат да бъдат посочени Йован Хаджи-Васильевич (1924) и Миленко Филипович (1940). Впоследствие политически мотивираният подход при определянето на етническата принадлежност намира приемственост и в СФР Югославия, част от която е и някогашната СР Македония. През 1974 г. Христо Андоновски в своята статия „Македонското национално малцинство в Гърция, България и Албания“ отправя малцинствени претенции към Албания. В подобен дух са публикациите на Божидар Видоески (1986), Д. Стефания (1980), Зоран Тодоровски (1998), Илия Чавкаловски (2001), Иван Глогоровски (2007), Катерина Тодороска (2014) и др. Като относително по-обективен автор може да бъде посочен Гуре Дума (2007).

Много близки до тези на Северна Македония са позициите на сръбските учени по отношение наличието на българи в Албания и Косово. В публикациите им се отрича каквото и да било българско присъствие в двете държави в миналото и днес, като интересът е насочен най-вече към района на Гора в Албания и Косово. Сръбската позиция за характера на населението в Гора се надгражда и от косовски изследователи, които са привърженици на бошняшката теория, според която всички лица от славянската група на Балканите са приели исляма по един и същи начин, следвайки босненския модел.

От гледна точка на демографската статистика, изключително ценни са издирените салнамета от 1888 и 1891 г., съдържащи информация за населението на Солунския, Битолския и Косовския вилаети на Османската империя, части от територията на които са включени в състава на Албания и Косово. Важна информация е отразена в публикациите на Жак Буркар, бивш сътрудник по гражданските дейности на командващия албанските територии, администрирани от Франция през Първата световна война (1922), и на австрийския учен Франц Зейнер, обработил данните за извършеното през 1918 г. от австро-унгарската администрация официално преброяване в контролираната от нея зона, обхващаща централна и северна Албания и западните части на Косово (1922). И в двете издания е отразено наличието на българи.

От направеният историографски преглед е видно, че повечето съвременни изследвания на темата за българите в Албания и Косово са интердисциплинарни, а само една малка част са строго специализирани по въпросите на лингвистиката, етнологията или правото. Липсва специализирано историкодемографско изследване, а периодът от

1944 до 1990 г. не е проучван от изследователи. Именно това определя актуалността и значимостта на настоящия **дисертационен труд**, който **има за цел хронологично проследяване и анализиране на влиянието на обществено-политическите процеси върху на демографското развитието в териториален аспект на българските общности в Албания и Косово**.

Основните задачи, които се поставят за реализация в настоящото изследване са:

Проследяване на динамиката в броя и териториалното разпределение на българските общности в Албания и Косово от периода преди 1913 г., когато е била официално призната, до наши дни.

1. Установяване влиянието на различните политически, икономически и социо-културни фактори върху демографските процеси сред българите в Албания и Косово през различните периоди и как това се е отразило върху настъпилите изменения в техния брой и териториално разпределение.

2. Разкриване и проследяване на промените в политиката на България и на други съседни държави по отношение на българите в Албания и Косово през различните периоди и последиците от това за българските общности в тях.

3. Изясняване на актуалното демографско развитие на представителите на българските общности в Албания и Косово и разработване на предложения за адекватни политики.

4. Като задача с практико-приложен принос се определя изясняване на възможностите за удостоверяване на българския произход на българите в Албания и Косово съгласно изискванията на актуалното българско законодателство. В заключение ще се анализират данните за нивото на урбанизация в българските земи под османска власт в навечерието на Освобождението, като се разкрият общоевропейските измерения и регионалните специфики на този процес.

Реализацията на поставените в изследването задачи се базира на разнообразен **публикуван и непубликуван изворов материал** от османотурски, български, албански, сръбски, гръцки, руски, западноевропейски и др. произход.

Използвани са всички посочени публикации в историографския преглед, съдържащи анализи, документи, пътеписи, етнографски описания, училищни регистри и др. Ценна информация е извлечена от периодични издания в България, Албания,

Югославия и на българската и албанската емиграция в САЩ. Използвани са спомени на очевидци и участници в разглежданите събития, а също така официални публикации от проведени преброявания на населението в Албания и Косово. Специално внимание се отделя на публикациите от преброяванията на населението на Албания и Косово, извършени от Франция и Австроунгария (1918) и Италия (1942) в качеството им на върховни военновременни суверени.

Сред непубликуваните източници са неофициални статистически данни (най-вече вътрешноведомствени справки за населението), архивни дипломатически документи, разглеждащи проблеми на българските общности в двете държави, административни справки на държавни институции във връзка с изследването, теренни проучвания, а също така е използван личния архив на автора, съдържащ кореспонденция с българи в Албания и Косово, аудио- и видеозаписи и събрани на място статистически данни.

Наличната информация за началния времеви период на изследването позволява да се използват основните **историко-демографски методи**, основаващи се на историческия подход, позволяващ да се проследи динамиката на изследваните процеси от тяхното възникване и формиране до развитието им в конкретни времеви и пространствени аспекти и да се установят причинно-следствените връзки между отделно съставляващите ги елементи. По този начин доколкото е възможно в една или друга степен се изясняват някои основни показатели от демографската история на българите в Албания и Косово като общ брой, полова структура, големина на домакинствата, среден брой деца на една майка, миграции, предаване между поколенията на майчиния език, религиозна принадлежност и др.

Чрез анализ на по-новите документи и други източници на информация се изясняват актуалните политически и демографски процеси сред лицата от български произход в двете държави. В рамките на изследването са провеждани и наративно-биографични интервюта, които представляват качествен подход за изследване на комплексни феномени на човешкото състояние с неговите социални, културни, психологически и политически измерения в контекста на проблематиката на българите в Албания и Косово. Чрез наративно-биографичния метод е събрана липсваща в наличните документи информация по определени въпроси, най-вече при проучването на съвременните миграции на българите в Албания и Косово и ефектите за мигрантските

общности. В изследването са използвани и *количествените (квантитативни) методи*, които предоставят възможност за числено изразяване на изследваните процеси с цел определяне на количествените им измерители и извършване на съпоставителен анализ, позволяващ разкриване на основните тенденции в развитието им и установяване на съществуващите закономерности.

При анализирането на описаните процеси са използвани и принципи и методи, характерни за етнологията, географията, лингвистиката и други науки, имащи отношение към изследваната проблематика. Това придава на изследването историкодемографски интердисциплинарен характер.

Използваният в изследването ***понятиен апарат*** може да се диференцира в две основни групи – общоисторически и демографски понятия. За по-голямо улеснение, терминологичното определяне на повечето от тях се осъществява в параграфите, където те се разглеждат за първи път, а дефинирането им се извършва в бележки под линия.

При разработването на темата е направен критичен преглед на провежданите политики, законодателство и съществуващи практики, ориентирани към българите в Албания, а доколкото има такива и към българите в Косово. От важно значение са и свързаните с проучваната проблематика закони и постановления, в т.ч. и действащото към момента българско законодателство. В **увода** е посочена логическата връзка, свързваща отделните периоди, характеризиращи се с признаване, частично признаване или отричане на българската идентичност в Албания и Косово. Това е концепцията за произхода, залегнала в българското законодателство. Тя изисква да се установи наличието на кръвна връзка с признати в миналото българи, които днес се явяват възходящи на сегашните представители на българските общности в Албания и Косово.

За нуждите на изследването е разработен алгоритъм за изучаване на влиянието на обществено-политическите процеси върху демографската ситуация на българските общности в Албания и Косово и тяхното териториално разпределение (фиг. 1):

Фигура 1

Алгоритъм за изучаване на демографската ситуация на българските общности в Албания и Косово и тяхното териториално разпределение.

Подобен алгоритъм предполага анализ на демографските процеси сред българските общности в Албания и Косово във времева, пространствена и социокултурна диференциация. Тук се изхожда от разбирането, че спецификата в териториалните системи определят различията на тяхното въздействие върху демографските процеси и структури и влияят върху появата на регионални и времеви особености. Конкретно при българите в Албания и Косово тези обективни дадености са довели до формирането на специфични общности от хора с определени демографски характеристики и трайни връзки по между им.

Поради тези причини при осъществяване на настоящото изследване от една страна се налага изясняване на териториалната диференциация на социално-икономическите и природните процеси, а от друга се прилага комплексно интердисциплинарно изследване на структурата и динамиката на развитието на районите, в които живеят българските общности. По този начин се оформят поне две различни нива на анализ:

- Първото включва установяването на регионални специфики и взаимодействие между демографските и икономическите, социокултурните, политическите и други процеси и структури.

- Второто ниво изисква цялостно изследване на демографската структура на населението и неговата динамика в териториален разрез и хронологична последователност, което позволява да се изработят обосновани прогнози за бъдещото развитие на общността.

Във **Първа глава на дисертационния труд** се разглеждат обществено-политическите процеси сред българите в Албания и Косово до 1925 г., когато окончателно се оформят границите на държавата Албания и на косовската област в Сърбия. Като въвеждаща точка в проблематиката е направен кратък преглед на формирането на българските общности по албанските земи. Обърнато е внимание на особено интензивната славянска колонизация през VII в. в равнинните райони, подходящи за земеделие, и на възникналата около 680 г. Куберова България, обхващаща всички територии на днешна Албания.

В средновековната история на албанските земи се разграничават два периода, през които те са владени от България: през IX – X и XII – XIII в. Този факт е от особено значение с оглед на ролята на държавната власт като фактор за утвърждаването на определен тип култура. Териториалното разширяване на българската държава към Адриатика съвпада с официалното приемане на християнството, което дава мощен тласък на процеса на сливане на прабългари, славяни и местно население. Въз основа на своите проучвания А. Селишчев достига до извода, че в Южна и Централна Албания славянското население е от българската група. До подобен категоричен извод достига и руски колектив от учени начело с Г. Арш, според които „в албанските земи са преобладавали (славянските, б.а.) племената от юго-източната група, които са формирали с течение на времето българския етнос“.

Периодът на първото българско владичество на албанските земи е достатъчно дълъг, за да затвърди в тях българското народностно чувство. Този извод се потвърждава от факта, че впоследствие, когато липсва българска държавност, за част от населението в днешна Албания и Косово се използва названието „българи“. В хрониката на Йоан Скилица въстаническият водач Петър Делян, разбунтувал се през 1040 г., е описан като

предводител на българите. За да потушат въстанието, византийците привличат норманите като наемни съюзници, командвани от бъдещия крал на Норвегия Харалд Хардроде. В сага от 1065 г. той е описан като „разорител на българите“.

Важна роля за съхраняването на етнонима „българи“ сред част от населението в Южна и Централна Албания и Косово играе фактът, че тези земи след завладяването на Първото българско царство от Византия влизат в диоцеза на създадената от император Василий II автокефална Охридска Архиепископия на Първа Юстиниана и на цяла България, просъществувала до 1767 г.

След завладяването на Балканите от османските турци, политическите граници на отделните държави в региона изчезват, но остават традиционните възприятия за тях, повлиявани и от протичащите миграции и смесвания на различните народностни групи. Още в края на XIII и началото на XIV век се забелязва засилване на присъствието на албанския етнически фактор, което води до намаляване на българското етническо присъствие в албанските земи. Този процес протича особено силно през XV-XVI в. и това води до формирането на миграционни потоци, придвижващи се на изток. Намаляването на броя на оставащите по албанските земи българи е предпоставка за тяхната постепенна албанизация.

Процесът на обезбългаряване на албанските земи е пълзящ. Започва в западните части на Албания, като през следващите векове териториите с налично българско население са все по на изток. През 1885 г. французинът Огюст Мейлан описва по следния начин ситуацията в албанските земи: „Планинските албанци образуват своеобразна държавна федерация; но понякога разногласията между племената стават повсеместни и тогава се бият село със село и племе с племе, особено със славянските поселения с православно вероизповедание и албанските такива с католическо“. Според редица документални извори, през XVI в. основната албано-българска етнографска граница вече е по линията, свързваща Преспанското и Охридското езеро.

Ако се направи съпоставка между българското и албанското възраждане, общото по между им е, че крайните етапи са свързани с борбите за възстановяване на държавността на двата народа. Хронологично българското възраждане значително изпреварва албанското. В науката и днес се водят спорове за началото на албанското възраждане, но

се приема, че албанската консолидация започва да става по-масова по време и след ликвидирането на Призренската лига (1878-1881).

Настъпилите промени в религиозната структура на българския и албанския народ по време на османското владичество предопределят съществените различия между българското и албанското възраждане. Докато сред българите процесът на приемане на исляма е относително ограничен в териториално отношение и по-масово протича най-вече в Родопите и планинските части на Западна Македония и Косово, то сред албанците той е повсеместен. В резултат на тази специфика, докато по-голямата част от българите остават източноправославни християни, то по-голямата част от албанците стават мюсюлмани.

Основните дейци на българското възраждане са християни (католици и православни). Тъй като броят на българите мюсюлмани е относително малък, възрожденците българи християни не изчакват укрепването на българското национално самосъзнание сред ислямизираните си сънародници. Въпреки това част от българите мюсюлмани в Албания и Косово ползват активно българската кирилица и писмен език.

През 1870 г. султанът издава ферман, обявяващ създаването на самостоятелна Българска екзархия. Тя става официален представител на мнозинството от българския народ в Османската империя. За принадлежащите към нея се въвежда понятието „български православен народ“ (миллет-и булгар ортодокс).

Характерна особеност на султанския ферман е, че той не обхваща всички епархии, които дейците на българското възраждане възприемат като български. В същото време той предвижда възможността към Българската екзархия да се присъединят „всички ония места, жителите на които, всичките или поне двете им третини, биха поискали това, стига да се докаже действителността на искането им“. През периода 1872-1875 г. се провеждат плебисцити в Струмишката, Охридската, Дебърската и Скопската епархии, при които мнозинството от православните християни се декларират като българи, в резултат на което тези епархии стават част от Българската екзархия, а живеещото на тяхната територия население е признато за неразделна част от българския народ в Османската империя. Най-западните части на Охридската и Дебърската епархии и най-северните части на Скопската епархия се намират в днешните територии на Албания и Косово. В тези райони Българската екзархия започва да поддържа училища с преподаване на български език, а в издаваните удостоверения при завършването на съответния клас се посочва и българската

народност на учениците. Всички надписи в църквите в тези райони също са на български език.

Разгледани са настъпилите обществено-политически кризи през сравнително кратък времеви период и тяхното влияние върху демографското развитие на българските общности: Илинденско-Преображенско въстание 1903 г., Младотурска революция 1908 г.. Албанско въстание 1912 г., Балканска и Междусъюзническа война 1912-1913 г., Охридско-Дебърско въстание 1913 г., Сръбска окупация на части от Албания 1913 г. и Първа световна война 1914-1918 г. с фронтова линия в Албания. Изяснено е, че за отделни райони са налични статистически данни, но те са от различни периоди.

След като се проследява промяната на границите, се дефинират оформилите се в териториално отношение през 1925 г. български общности в Албания и Косово.

Район Кукъска Гора – 9 села: Шищавец (Шищевец), Борье, Орешек, Църнолево, Оргоста, Кошарище, Запод, Пакища и Очикле.

Район Полето – 6 села: Макелари, Горно Кърчища, Долно Кърчища, Обоки, Ърбеле и Деоляни.

Район Голо Бърдо – 16 села: Стеблево, Кленье, Требище, Мало Острени, Големо Острени, Пасинки, Гиновец, Тучепи, Владимерица, Коньовец, Радовеш, Оржанов (Оржаново), Ворбница (Ворница), Себища, Лешничан и Смолник.

Район Мала Преспа – 9 села: Долна Горица, Горна Горица, Шулин, Церье, Леска, Пустец, Зърновско, Туминец и Гломбочани (Глобочени или Глобочани).

Корчански район – с. Бобощица, с. Дреново и с. Върбник.

Освен тях има и няколко селища, традиционно населени със смесено българо-албанско население – Билища и Лин.

В окончателните граници на Югославия след 1925 г., в Косово се оформят три района, населени с българи:

Жупа – 21 села: Повско (Поуско), Яблаица, Речане, Долно Любине, Горно Любине, Локвица, Стружье, Манастирец, Небрегоще, Живиняне, Планяне, Стайковце, Милачики, Паличики, Рачици, Пейчици, Крайчи, Драйчици, Богошевци, Мушниково и Горно село. Към тези селища може да се добави и село Донье (Долно) Ретимлье, което не спада към района на Жупа, но към 1870 г. е населено с преселници от Горно Любине.

Призренска Гора – 21 села: Драгаш, Бачка, Брод, Глобочица, Диканце, Мали Кръстец, Велики (Голем) Кръстец, Крушево, Кукаляне, Лещане, Любоща, Млике, Орчуша, Радеша, Рестелица, Доня (Долна) Рапча, Горна Рапча, Вранище, Зли поток, Урвич и Йеловяне. Последните две села след създаването в края на 1944 г. на някогашната НР Македония са прехвърлени към нейната територия.

Подгора – 6 села: Любижда, Скоробище, Дойница, Грънчаре, Ново село и Върбичане.

Териториалното разположение на отделните райони в Албания и Косово с компактно население от български произход е отразено на фиг. 2.

Фигура 2

Териториалното разположение на районите с компактно население от български произход в Албания (светло сиво) и Косово (тъмно сиво).

Динамичното изменение в броя на българите по отделни региони и години е отразено в следните статистически данни:

Мала Преспа: 2055 (1900); 1668 (1905); 1959 (1913); 2356 (1921)

Голо Бърдо: 4759 (1873); 6102 (1900)

Полето: 1310 (1873); 1685 (1900); 570 (1918);

Кукъска Гора: 3454 (1916); 1652 (1918); 1169 (1921)

Призренска Гора: 4410 (1918); 4320 (1921)

Жупа: 3280 (1921);

Подгора: 1754 (1921)

Във **Втора глава на дисертационния труд** се разглежда периода от 1925 до 1990 г., в началото на който българската общност в Албания е частично призната, а от 1944 до края е напълно отричана нейната идентичност.

През втората половина на 20-те и през 30-те години албанските българи и българската дипломация полагат усилия Албания официално да признае българското национално малцинство. В поверителен рапорт на българската легация в Тирана до МВнРИ от 10 ноември 1928 г. е записано, че „българските села, останали в албанска територия, нямат особено значение в количествено и качествено отношение… Но те имат друго, много по-важно значение - ПОЛИТИЧЕСКО… Ако селата в Албания, граничещи със сръбска и гръцка Македония, се запазят като български, каквито са сега, те ще бъдат най-необоримото доказателство, че и останалото оттатък албанската граница население е от същата народност... Тоя необорим факт може в даден момент да се използва от българската дипломация“.

Пряка последица от започналия процес на българо-албанско сближаване е, че за разлика от предишни години, по време на Великденската служба в катедралния храм в Тирана през 1931 г., освен на албански, Евангелието се чете и на старобългарски език. През същата година в Тирана, освен гръцки, сръбски и др. вестници, в свободна продажба се пускат и българските вестници „Зора“ и „Македония“ и седмичника „Илюстрована седмица“. Официалното разпространение на тези издания забележимо повдига духа на

албанските българи. Портретът на българския цар се появява в българските къщи и дюкяни, а местните българите без страх от преследване идват в българската легация.

Съществуващите в Албания реалности обаче водят и до задълбочаване на процеса на национално възраждане сред българите мюсюлмани, като той до голяма степен следва местния албански модел. В синтезиран вид той ясно е посочен от албанския министър на външните работи Илиас Вриони в интервюто си пред българския журналист Д. Кацев-Бурски: „В своята политика албанското правителство няма призната официална религия. По такъв начин трите съществуващи религии: мохамеданската, католическата и православната, считаме за еднакво национални религии“.

В свой доклади С. Поппетров пише, че „по патриархален живот, по нрави и обичаи, по говор и песни, по привързаност към роден край и родно огнище, по любов към земеделие и трудолюбие, по гостолюбие и любознание – по всичко, което характеризира българина, тия мохамедани българи са по-българи не само от съседите им в тая местност, но от всеки православен българин, където и да се намира той“. В доклада си от юли 1931 г. той съобщава, че „българите мохамедани са много по-запазени народностно и езиково, отколкото православните… Има случаи, в които българи мохамедани повече и някои от православните… да се възпротивляват на тия неоснователни гонения против българския говорим език и против българското четиво“.

Проявената българска дипломатическа активност през този период започва да дава резултати. В края на 1931 г. в Цариград и Анкара започва провеждането на Втората балканска конференция. Една от приетите от нея резолюции предвижда осъществяване на двустранни срещи по най-парливите проблеми на Балканите. На 9 януари 1932 г. в София делегации от България и Албания подписват заключителен протокол, в чийто чл. 1 се заявява, че „албанската делегация признава съществуването на българско малцинство в Албания“. Чл. 3 гласи, че „албанската делегация поема задължението да се обърне към своето правителство да разреши откриването на български училища в градовете и селата, където българското население е преобладаващо. В тези училища обучението ще се извършва на български език, а албанският ще бъде задължителен“. Поради натиска на Югославия обаче протоколът не е ратифициран от Албания.

Особено силна е югославската пропаганда в Албания през 1933 г., когато жители на с. Горна Горица в Мала Преспа решават да се преселят в България. Тъй като за подобно

преселване те трябва да преминат през югославска територия, те влизат в контакт с югославското консулство в Корча. От там предлагат жителите на с. Горна Горица да се преселят в Югославия, като този акт е използван за пропагандни цели. Поради възникналото напрежение албанското правителство е принудено да излезе с официална позиция, разпространена от Албанското бюро по печата чрез Албанската телеграфна агенция, официоза в. „Беса“ и в. „Ватра“. В комюникето се снема отговорността от албанската страна за случилото се и в албанската правителствена позиция изрично се заявява, че „селяните-земеделци в с. Горица са македонски българи“.

Нова надежда за албанските българи настъпва през август 1939 г. след завладяването на Албания от Италия. При промененилите се вътрешнополитически условия, 19 българи като представители на селата с българско население в Албания, се обръщат към българската царица Йоанна да се застъпи пред италианските власти за разрешаване на употребата на българския език в техните училища и църкви. В изпратения документ се казва: „Обръщаме се към Вас, …в чиито жили тече благородната кръв на краля император Виктор Емануил III, Ваш баща и покровител на онези българи, останали да живеят под покривите на малка Албания. Вас молиме да ходатайствувате пред светлейшия си отец да ни се даде малкото право да можеме в храмовете божии да слушаме евангелието и свещените книги на езика на нашите деди. Да ни се даде правото в малкото училища, които имаме в селата си, да учим децата си на езика, който са учили нас нашите бащи и деди. Нека в душите на тези малки същества живее светлият лъч на българщината, нека се закорави в тях мисълта, че те са българи и че ще доживеят деня, когато с гордост ще носят пак безнаказано името българи“.

Статистическите данни от този период сочат, че броят на българите в Албания е между 31000 (1935) и 34700 (1937), а в Косово около 20000. Важен факт от периода на Втората световна война е, че през 1942 г. Италия провежда преброяване на населението в Албания, Косово и Западна Македония и регистрира наличието на българи, като в някои райони те са мнозинство.

От 1944 до 1990 г. нито България, нито Албания, разглежда това население като българско. За този период най-подходящо е използването на понятието „лица с български произход“. След 1944 г. започва процес на македонизиране и поалбанчване на лицата от български произход, като югославският македонизъм е наложен на АПТ през септември

1943 г. Първите учители по новосъздавания „македонски език“ са изпратени от Югославия в Мала Преспа, Албания, в края на 1944 г. От 1945 до изгонването на югославските учители през 1948 г. са открити македонски училища в Мала Преспа, с. Върбник и отчасти в Голо Бърдо.

През 1948 г. Албания иска от България учители по български език, но такива не са изпратени. Поради тази причина от 1949 до 1990 г. в училищата в Мала Преса и с. Върбник обучението се извършва на местния диалект, изписван с българската азбука.

През 1945 г. в Албания за първи път са регистрирани 14400 македонци, през 1950 г. 2273 души, а през 1989 г. 4697. В Голо Бърдо, Полето и Кукъска Гора се провежда политика на албанизиране.

От 1944 до 1990 г. за Албания липсват цялостни статистически данни. Налични са такива за района на Мала Преспа. Към края на периода броят на лицата с български произход в Косово е около 33000 души.

В **Трета глава** се разглежда състоянието на българските общности в Албания и Косово от 1990 г. до наши дни. Краят на 80-те и началото на 90-те години на XX век е период на дълбоки и необратими обществено-политически промени в Източна и Централна Европа. В Албания и в Косово, което тогава все още е част от Югославия, падат комунистическите режими и се установява многопартийна система. През 1989 г. в Сърбия се провежда референдум, вследствие на който се приема нова конституция, рязко ограничаваща съществуващата до тогава автономия на Косово. Надига се масово недоволство на косовските албанци, които отказват да участват в насрочените от Белград официални парламентарни избори.

Събитията в Косово катализират и процесите в Албания. В началото на 1990 г. антикомунистическите протести в Тирана стават масови. Властите са принудени да отстъпят от провеждания дотогава курс и през пролетта въвеждат закони, разширяващи независимостта и самоуправлението на предприятията, а през лятото се разрешава на няколко хиляди албанци да напуснат страната. През този период основните политически партии в Албания, независимо от съществуващите идейни различия помежду им, все по-активно подкрепят сънародниците си в Косово и се обединяват в позицията си за „стремеж към европейска и евроатлантическа интеграция“. Тъй като евро-атлантическата ориентация е водеща във външната политика на България, това се превръща в

предпоставка за сближаване между Тирана и София и разрешаване на въпросите, наследени от миналото. Независимо че през този период от страна на България не се проявява по-значим интерес към лицата от български произход, изпращаните от РС Македония лица, които трябва да оказват помощ на „македонците“ в Албания, се натъкват на факта, че една част от тях са съхранили българското си самосъзнание и при контакти с тях се изявяват като българи.

През 1991 г. са регистрирани първите две български организации в Албания, а през учебната 1993-1994 г. в България са приети първите студенти българи от Албания. Задълбочаването на контактите на България с българите в Албания е свързано с бързото възходящо развитие на двустранните отношения. През февруари 1993 г. българският президент Желю Желев прави своето първо официално посещение в Албания и със своя колега Сали Бериша подписват Договор за приятелство и сътрудничество. През последвалия период грижата за българите в Албания става неразделен елемент на българската външна политика. В рамките на тези двустранни срещи, албанските ръководители не само че не възразяват, но и потвърждават наличието на албански граждани с българско самосъзнание.

В отговор на опитите за протакане на признаването на българското национално малцинство в Албания, през 2017 г. организациите на местните българи се организират бързо и за по-малко от седмица събират над 3000 подписа с настояване да се официализира статутът на българското малцинство, редом с този на всички останали етнически малцинства в страната. Подписката е внесена в албанския парламент, а копие от нея е представено и в Европейския парламент. Допълнително са събрани още 1500 подписа, които да бъдат приложени в случай, че властите в Тирана не признаят българското малцинство. От събраните 4500 подписа, 850 са на лица от района на Мала Преспа, около 1000 са от района на Кукъска Гора, а останалите 2650 подписа са на българи от Голо Бърдо.

Албанският парламент отчита активната позиция на местната българска общност и на 13 октомври 2017 г. с 102 гласа „за“, 10 „против“ и 1 „въздържал се“ приема Закон за защита на малцинствата. В него за първи път в историята на съвременна Албания българската етническа общност, заедно с тази на лицата, регистрирани като македонци, получава официално статут на национално малцинство.

Моделът, по който се стига до признаването на българското национално малцинство в Албания се възприема и от българите в Косово. Активисти на организацията „Обединени българи в Косово“ започват да събират подписи в Призренска Гора и Жупа и на 30 май 2018 г. в парламента в Прищина е внесена петиция с 423 подписа на българи, които се приемат за достатъчни, за да се признае официално българската национална общност в Косово. Непредприемането на действия от страна на парламента в Прищина става причина сдружението „Обединени българи в Косово“ за втори пореден път в края на 2022 и началото на 2023 г. да събере 500 подписа с искане за признаване на българската общност.

Наличните статистически данни показват, че в началото на 90-те години на XX век броят на лицата с български произход в Албания е между 40000 и 50000 души. Те обаче започват да мигрират към вътрешността на страната и през 2011 г. едва 20% от тях остават да живеят в историческите си обитания.

Съгласно данните от преброяването през 2023 г. е видно, че като българи в Албания са се определили 7057 души, от които 3691 мъже и 3366 жени. В същото време броят на лицата, декларирали се като македонци, е 2281 души. Териториалното разпределение на тези лица е отразено в табл. 1.

Таблица 1

Брой на декларираните се като българи и македонци по префектури (области) в Албания според преброяването на населението през 2023 г.

№	Префектура (област)	Бр. население с български произход		
		Българи	Македонци	Общо
1	Кукъс	2174	5	2179
2	Дебър	1736	217	1953
3	Корча	511	1531	2042
4	Тирана	1454	236	1690
5	Елбасан	384	51	435
6	Драч	367	49	416
7	Други	431	192	623
	ВСИЧКО	7057	2281	9338

Данните в табл. 1 отразяват териториалното разпределение на част от лицата с български произход на ниво префектури (области). Тук трябва да се има предвид, че

посочените 2174 българи и 5 македонци в префектура Кукъс живеят основно в района на Кукъска Гора и областния център гр. Кукъс. Регистрираните 1736 българи и 217 македонци в префектура Дебър са жители на селищата в района на Голо Бърдо, а 511 българи и 1531 македонци в префектура Корча живеят главно в района на Мала Преспа, с. Върбник и областния център гр. Корча.

Статистически данни за населението на селищата в Косово, населени компактно с население от български произход, показват, че към 2003 г. броят на жителите им е 26500 души. Тъй като обаче в страната от войната за независимост до 2024 г. не е правено преброяване, те подлежат на уточняване.

В Албания от 1992 до 2024 г. са регистрирани 9 български организации, а в Косово 6. До края на 2023 г. 7966 българи от Албания и 27 българи от Косово са получили българско гражданство. От началото на 2001 г. до края на 2023 г. от ИАБЧ са издадени 2888 удостоверения за български произход на граждани на Албания и 479 за граждани на Косово. За периода 2009-2023 г. на лицата с български произход от Албания са издадени 403 разрешения за постоянно пребиваване на лица с български произход от Албания и 221 на такива лица от Косово. През периода 1993-2022 г. за обучение в български университети от Албания и Косово кандидатстват 1427 българи, а от тях 1086 са приети за студенти. Общият брой на българските ученици в Албания през периода 2015-2024 г. е 2142.

В **заключителната част на дисертационния труд** се изтъква, че българите в Албания и Косово са едни от най-древните задгранични общности, чието начало се свързва със създаването на българската държава на Балканите. Конкретно за Албания, усилията на българските правителства за тяхното официално признаване като малцинство започват през 1913 г., когато страната се освобождава от османско владичество. С известни прекъсвания, дипломатическите действия на България за подкрепа на албанските българи продължават повече от 100 години и едва през 2017 г. властите в Тирана официално признават българите на тяхна територия за национално малцинство. Към българите в Косово българската държавна политика е била значително по-непоследователна. С изключение на периода на Първата световна война и непоследователни опити през 30-те години, едва след 1999 г. започна бавното преоткриване на българската общност в Косово.

Признаването на българското национално малцинство в Албания през 2017 г. не реши, а само създаде механизми за решаване на основните проблеми на българската общност там. Докато в началото на 30-те години на XX в. 91,33% от българите обитават компактно своите исторически селища, днес най-важната промяна е, че поради масовите миграции след 1991 г., едва около 20% от лицата с български произход са останали да живеят в традиционните за тях историко-географски райони, където безпроблемно се предава между поколенията техният архаичен български език. Съхраняването на българската идентичност е главно сред лицата, живеещи в 65 селища населени с компактно население с български произход. Данните от преброяването на населението в Албания през 2023 г. дават основание районите Кукъска Гора и Голо Бърдо да се обособят в самостоятелни административни единици, каквато е и Мала Преспа. Над 65% от жителите на селищата в тези два района се декларират като българи.

Днес по-голямата част от лицата от български произход в Албания се намират в чуждоезикова среда и независимо че в повечето мигрирали семейства българският език продължава да се употребява на битово ниво, общуването на албански език на улицата, в училище и в държавните институции води до лексикалното му обедняване и все по-голямо ограничаване на употребата му. Това поражда необходимостта от разработването на нови образователни политики, които да бъдат адекватни на настъпващите промени в териториалното разпределение на българските общности в двете държави. В тази насока може да се разчита и на съдействието на над 800 представители на местната българска интелигенция, които след 1993 г. са получили висшето си образование в България и владеят съвременния български книжовен език.

Като проблем в работата на държавната администрация се очертава установяването на българския произход на част от гражданите на Албания и Косово. България трябва да реши трайно проблема с установяването на българския произход, защото практиката на откази от страна на българската държавна администрация за удостоверяването му поради липсата на „безспорни“ доказателства поражда разочарование и демотивация сред българите в Албания и Косово и нанася щети на българските национални интереси в Западните Балкани. В резултат на изследването се предлага метод за установяване на кръвна връзка с лица (т.е. „възходящи“ или предци), които до 1944 г. са живеели в селища, чието население според българското или чуждо законодателство е било признато за

българско. Потомците на тези признати в миналото българи съобразно българското законодателство са лица с български произход.

Днес сред лицата с български произход в Албания и Косово преобладават нагласите за временни трудови миграции към България, а не към трайно установяване в страната. Подобен тип миграционен процес все още не се стимулира от България, но той има потенциал за развитие и задоволяване на потребностите на пазара на труда. Сравнително кратките разстояния и владеенето дори само на архаичен/диалектен български език намалява разходите за мигриране и интегриране, което е предпоставка лицата с български произход от Албания и Косово да постигнат успешна временна или сезонна реализация и в българската икономика, без да се налага завинаги да напускат историческите си обитания. Изключително важен е и фактът, че с провеждането на подобна политика от страна на България няма да се съдейства за обезбългаряването на тези земи, което трябва да бъде наша стратегическа цел, а в същото време ще подпомогне подобряването на материалното положение на живеещото там население.